

МИТЕЦЬ І НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

ДОСЛІДНИК НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ПЕТРО ЮРЧЕНКО

Своєрідне за стилем, яскраво-барвисте українське народне мистецтво з давніх часів привертало увагу професіональних архітекторів, художників та мистецтвознавців. Воно сприяло їхньому творчому натхненню, його здобутки вони переосмислено втілювали в своїй творчості, досліджуючи і популяризуючи. Саме це притаманне архітектурно-творчій та науково-дослідницькій діяльності Петра Григоровича Юрченка.

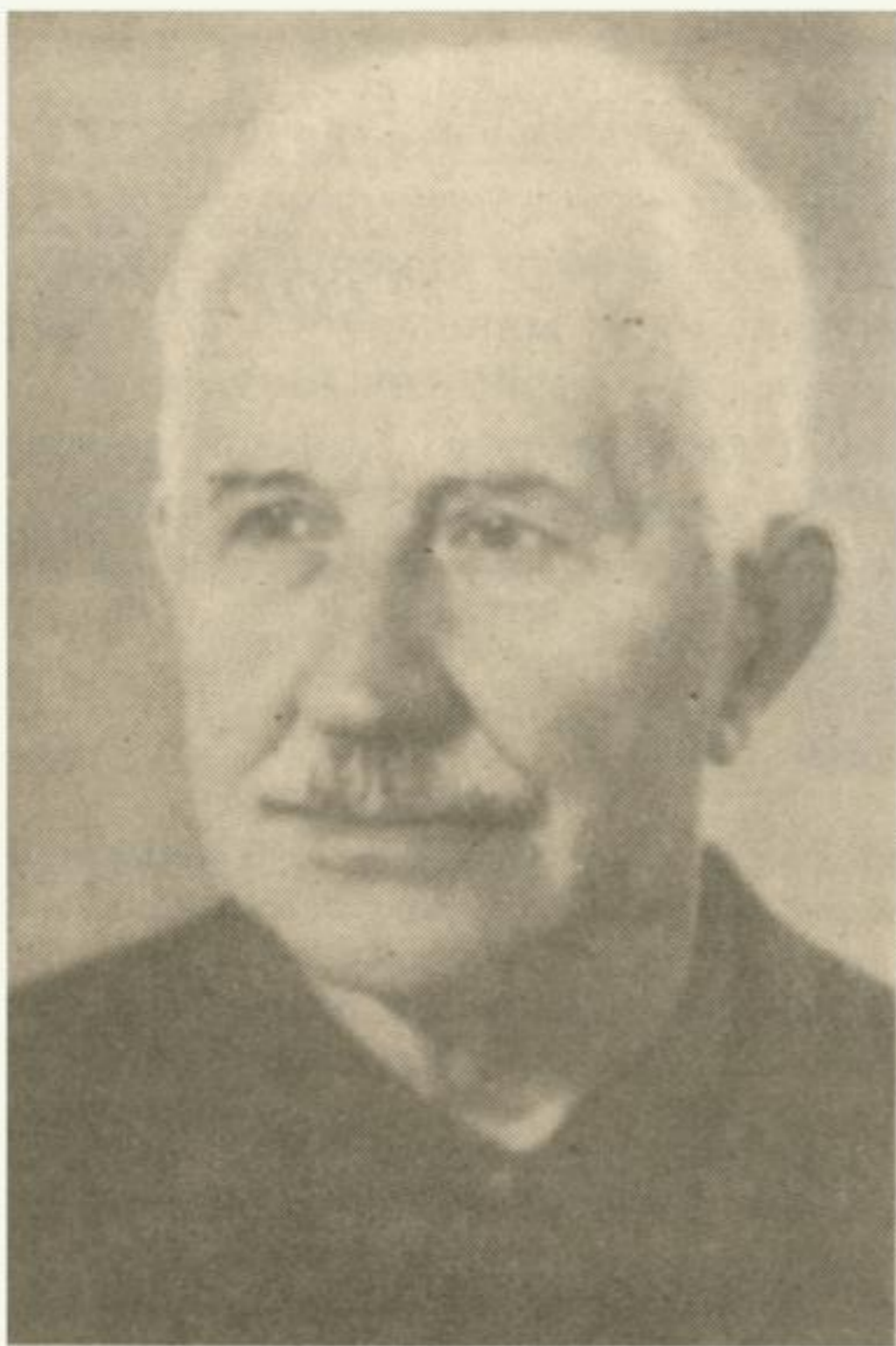
Народився Петро Григорович 22 серпня 1900 року в селі Медвин Богуславського району Київської області, в селянській родині. Ї господарство було невелике і не могло забезпечити достаток родини. На щастя, батько — Григорій Федорович, як казали односельці, «мав золоті руки» і заробляв на різних роботах, зокрема будівництві.

Недалеко від Медвина простяглася досить велика смуга лісу, що належала поміщиці Браницькій. Вона жила в Польщі, а сюди приїздила на полювання. Тут були розкішний мисливський будинок і звіринець. Батько Петра Григоровича брав участь у спорудженні цієї садиби. Іноді він брав з собою сина, зацікавленого будівництвом. Імовірно, це сприяло бажанню хлопчика стати будівельником.

Після закінчення медвинських церковно-парафіяльної та вищої чотирирічної школи, він пішки подався до Києва. Там поступив до будівельно-технічного училища, де охоче навчався протягом 1918—1922 років. Вищу архітектурну освіту здобув у Київському художньому інституті (1927 р.), одержав звання архітектора-художника, був залишений викладачем. 1938 року ВАК присвоїв йому звання доцента. Викладав Петро Григорович архітектурне проектування не лише в КХІ (1923—1941), а й Київському інженерно-будівельному інституті, де займав посаду викладача і завідуючого кафедрою архітектури.

Архітектурному проектуванню Петро Григорович вчився у вихованця Петербурзької академії архітектора-художника П. Ф. Альошина, слухав лекції художника-конструктивіста В. Е. Татліна, вивчав методу обмірів пам'яток архітектури у В. Г. Кричевського. Він добре знав український стиль (кінець ХІХ — початку ХХ ст.) та ідейно-творчі платформи засновників його двох відгалужень — В. Г. Кричевського, який спирався на народне мистецтво, і Д. М. Дяченка, котрий творчо використовував архітектуру українського барокко (кінець ХІХ — початку ХХ ст.).

На жаль, Петро Григорович у своєму архітектурному проектуванні, зокрема викладанні студентам, не міг скористатися ідеями і здобутками лідерів українського стилю. Конструктивізм, що поширився в архітектурі України 1920-х років, відкидав використання здобутків будівництва минулих епох. До того ж, як і більшість молоді, ідеєю створення нового стилю архітектури захопився і П. Юрченко, прагнучи втілити в свої твори. Зок-

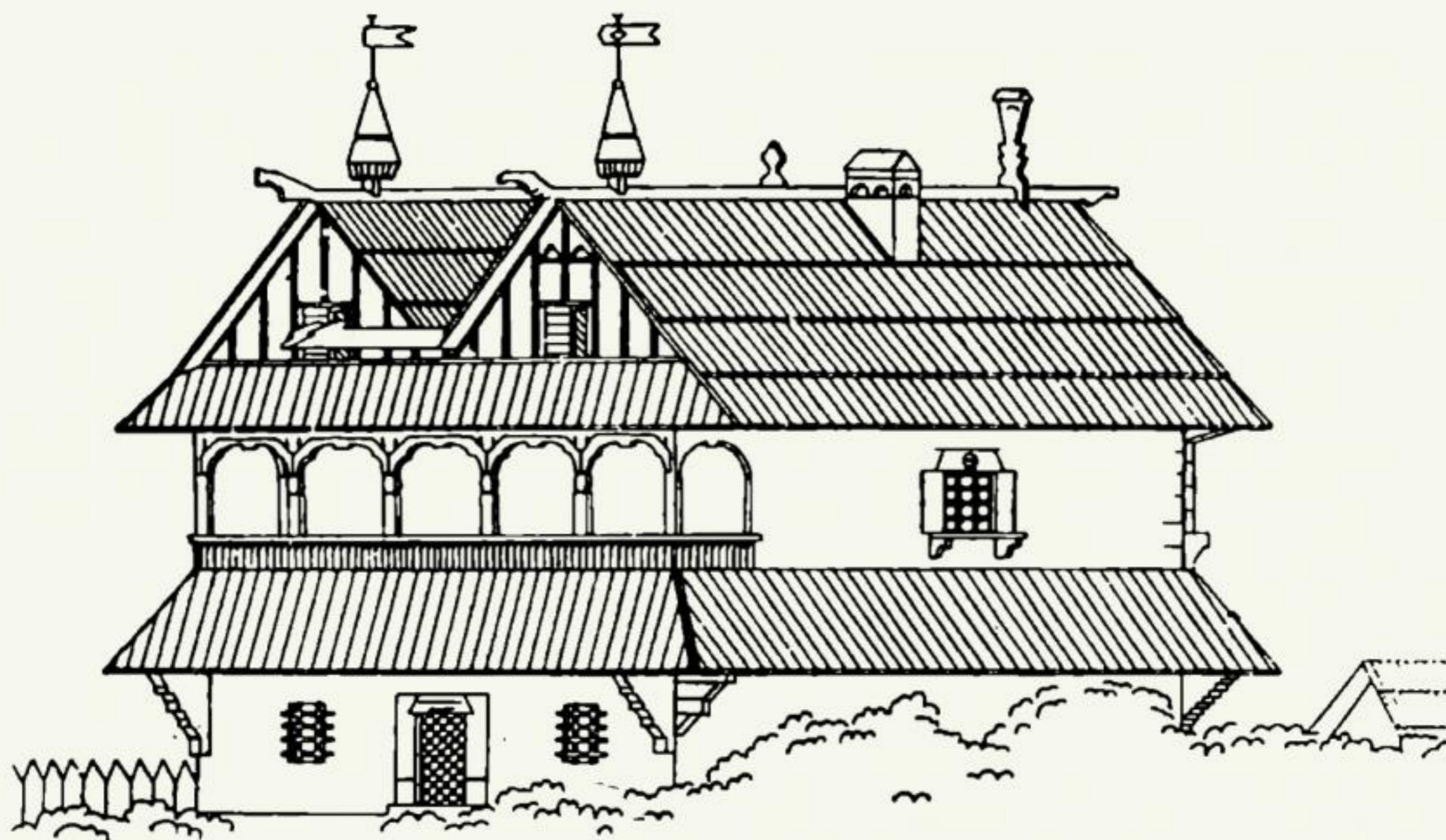
П. Г. Юрченко.
Фото 1960-х років

рема він у співавторстві з архітектором В. Холостенком і з оглядом на досвід Всесоюзних художньо-технічних майстерень у Москві (ВХУТЕМАС), створив конструктивістський за стилем конкурсний проект Державного театру масових музичних дійств у Харкові (1930—1931)¹, що привернув увагу сміливим рішенням сучасної за формами величної споруди. Чітка об'ємно-просторова структура великого залу для глядачів та його кулуарів була оточена монолітною залізобетонною оболонкою, підвішеною до потужної триопорної металеві рами. Таким чином був створений своєрідний і яскравий художній образ, що вражав глядача і запам'ятовувався. Цей проект було відзначено першою категорією. Висока оцінка авторам була приємна, але їх охопило бажання шукати національно-своєрідні форми української архітектури, надихаючись вітчизняною архітектурною спадщиною і народним мистецтвом.

Зазначене властиве його діяльності другої половини 1930-х років, коли конструктивізм поступився провідним місцем офіційно проголошеній орієнтації на класичну спадщину, головним чином — на італійську архітектуру епохи відродження (Ренесанс). Архітектор і педагог державних проектно-організацій та навчального закладу виконував соціальне замовлення, не копіюючи зразки класичної архітектури, не переносячи в свої проекти їх прийоми, форми, художні образи, а використовував творчо, відповідно до особливостей нових типів споруд, матеріалів, конструкцій і методу будівництва та до своїх естетичних уподобань. Свідченням цього є проект відкритого театру на 1700 глядачів біля Аскольдової могили в Києві й надбудова церкви-ротонди (1936—1937), а також санаторій Гірничорудспілки в Сочі «Мацеста» (1939).

Петро Григорович постійно досліджував народну архітектуру. В літню пору року мандрував по селах різних регіонів України, вивчав твори народних майстрів-будівельників, фіксував їх, збирав фактологічні відомості про них. Матеріали обслідування частково опубліковані в збірниках Київського інженерно-будівельного інституту (1939), а дані досліджень — у періодичній пресі. Серед тогочасних його наукових праць слід згадати статті: «Народная архитектура Украины» («Архитектура СССР». — М., 1937), «Народна архітектура. Архітектурні деталі будинків на Правобережжі» («Архитектура Радянської України». — К., 1938, № 8), «Деталі в народній архітектурі України», видану видавництвом Академії архітектури Радянського Союзу в 1941 році. Того ж року, на Вченій раді Союзної Академії архітектури, Петро Григорович захистив дисертацію і одержав диплом кандидата архітектури.

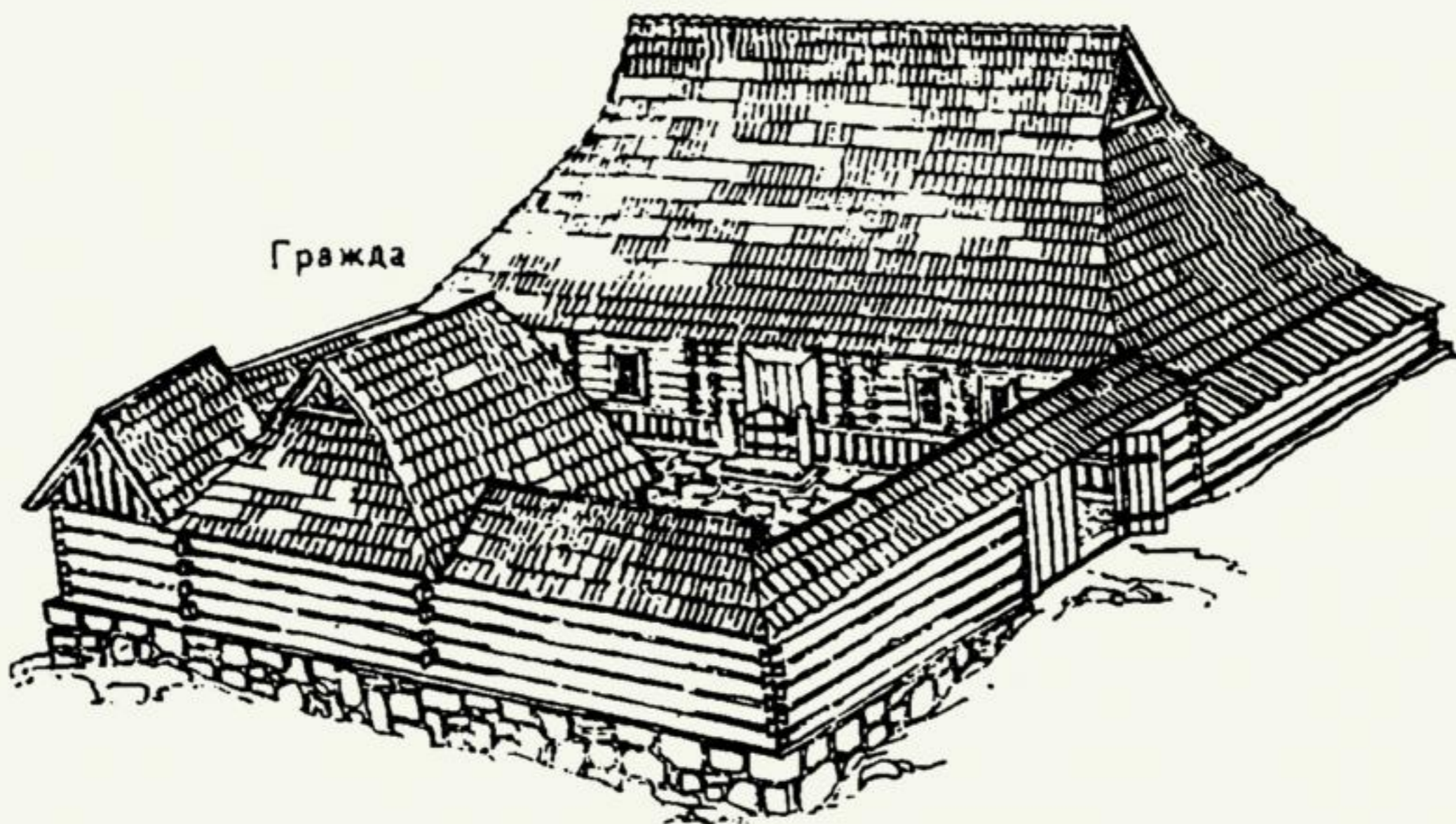
Перед Петром Григоровичем простиралися перспективи науково-дослідницької роботи. Він — молодий, з багатим творчим потенціалом вчений — мріяв про свою подальшу наукову діяльність, визначав тематику наступних досліджень, обмірковував методикку їх реалізації тощо. Та збутися цим мріям не судилося. В буремні роки 1941—1945 він перебував на окупованій території. Тяжке було його життя. Спочатку, як зазначено в його автобіографії², був архітектором і робітником по ремонту вулиць в Управлінні благоустрою Києва. А з листопада 1943 року до листопада 1944 жив у батька в с. Медвині, де минуло дитинство.

Дерев'яний палац воєводи А. Кисля. Реконструкція П. Юрченка.

Після звільнення Києва і всієї України від німецьких загарбників доля Петра Григоровича змінилася на краще, чому сприяв Президент Академії архітектури Української РСР В. І. Заболотний. Він знав Петра Григоровича ще з студентських років. Разом з ним викладав і проектував, високо цинив його знання і здібності, тому залучив його до Академії, що вже розгортала дослідження української архітектурної спадщини і народного мистецтва, приступала до вирішення питань відбудови зруйнованих під час війни українських міст і сіл. В березні 1944 року П. Юрченко очолив кабінет (пізніше — сектор) історії архітектури Інституту історії і теорії архітектури, активно включився в діяльність Академії. Зокрема, того ж року, в співавторстві з В. Заболотним та іншими архітекторами, створює конкурсний проект планування і забудови Хрещатика в Києві. За їх ідеєю архітектуру ансамблю вирішено в творчо змінених формах українського барокко (XVII—XVIII). Проект відзначався виразною пластичністю форм і барвистістю опорядження, національною своєрідністю художнього образу, що відбивав дух і характер традиційної народної художньої культури. Жюрі його відхилило, виявилось незадоволення і в певних установах. В. Заболотний змушений був виправдовуватися в пресі. А П. Юрченко вирішив не згадувати його в автобіографіях і списках своїх творів.

Однак це не завадило його науково-дослідницькій діяльності. Він бере активну керівну участь у наукових експедиціях Академії до різних регіонів України. Цього разу свою увагу вчений зосередив на дерев'яній архітектурі, «яка особливого розвитку набула в районах давніх центрів культури — Києві, Переяславі, Львові, Дрогобичі, Рогатині». Зробив обміри існуючих пам'яток і реконструкції тих, що не збереглися. Серед них: дзвіниця Михайлівського монастиря в Києві (1638), світлиця хати козацької старшини (XVIII), церква Воздвиження в Дрогобичі (XVII), церква Покрови у Ромнах (1764), палац воєводи А. Кисля в Києві (середина XVII), Ратуша в Києві (XVII) тощо. Науково обгрунтовані й майстерно зроблені креслення планів, фасадів, аксонометричних розрізів цих творів народної архітектури цілком безцінні. В процесі дослідження дерев'яної архітектури Петро Григорович прагнув з'ясувати метод творчості майстрів, їх неписані закони композиції будівлі, прийоми і засоби художньої виразності. І тут йому щастило. Аналізуючи об'ємно-просторову структуру храмів, вчений збагнув, що найважливішими засобами визначення їхньої висоти й композиції були пропорційність і людина з піднятою рукою. Він побачив також, що в створенні архітектурних форм будівель, їх деталей і опорядження майстри виходили

Гуцульське житло з дворцем (гражда). Обмір П. Юрченка.

з їх функціональної, конструктивної та економічної доцільності. До того ж вони вигадливо використовували конструктивні й декоративні властивості будівельних матеріалів. Грунтуючись на своїх дослідженнях, Петро Григорович написав книгу «Дерев'яне зодчество України» (К., 1949). У ній узагальнено творчість українських теслярів і різьбярів — авторів справжніх шедеврів вітчизняної архітектури середньовіччя, що відзначаються досконалістю конструкцій, національною своєрідністю форм і виразністю художнього образу. Одночасно вчений вивчав і муровану архітектуру, особливо українське барокко (XVII—XVIII). В експедиціях і архівах зібрав багатий вихідний матеріал, зробив обміри ряду споруд і їх креслення, написав розділи кількох праць з історії української архітектури, розроблених в його секторі й виданих у наступних роках.

Поряд з цим Петро Григорович виступав у пресі — популяризував здобутки народного мистецтва — пам'ятки архітектури, розглядав проблеми відбудови сіл і стилю сучасної української архітектури. Цим темам присвячені статті: «Народна архітектура України» («Радянська Україна», 1945, 3 липня), «Про архітектуру жилих будинків колгоспників» («Вісник УРСР», 1948), «Кам'янець-Подільський замок» і «Канівський собор» (обидві — в кн.: Архітектурні пам'ятки, 1950), «На новобудовах Києва» («Вісник АА УРСР», 1950, № 2).

Тоді ж його сектор завершив рукопис I тому «Нарисів історії архітектури Української РСР» (видані 1957 року), найважливіший розділ яких — «Архітектура другої половини XVII — 70-і роки XVIII ст.» — написав Петро Григорович. Лишалось підготувати цей твір до друку. Але йому не пощастило взяти участь у подальшій роботі, бо зовсім несподівано був змушений покинути Академію. А причина тому, що у когось збереглася фотографія часів окупації Києва, на якій, серед інших киян, зображені П. Юрченко і німецький офіцер. Цього було досить, щоб звинуватити Петра Григоровича в зраді. В характеристиці директора Інституту історії і теорії архітектури АА УРСР М. П. Цапенка від 27 лютого 1952 року читаємо: «Известно, что гр. Юрченко в годы Отечественной войны оставался в оккупированном немцами Киеве и сотрудничал с фашистами»³. Написане М. Цапенком, ймовірно, під певним тиском, бо через 40 днів він позитивно оцінював діяльність П. Юрченка на посаді завідуючого сектором історії архітектури⁴. А в характеристиці від 6 березня 1957 року співав на його адресу гімн: «является инициативным и зрелым научным работником, обладающим большой эрудицией в области архитектурной науки»⁵.

Проте Петро Григорович, щоб уникнути звільнення на підставі першої — негативної характеристики, в березні 1952 року звільнився з наукового інституту Академії архітектури за власним бажанням і поступив у

Конкурсний проект Хрещатика в Києві 1944.

«Гипроздрав» на архітектурно-проектну роботу, де пропрацював кілька років. За цей час за його проектами споруджено будинок відпочинку в Алушті (1954) та інші будівлі. Були видані написані раніше за його участю актуальні твори «Архитектура Украинской ССР» і «Памятники архитектуры Украины. Чертежи и фотографии» (1954).

Одночасно з'ясувалося, що нема підстав звинувачувати П. Юрченка в зраді й виявляти йому політичну, а тим паче — наукову недовіру. Тому він, на запрошення В. Заболотного, в травні 1955 року повернувся до Академії архітектури на посаду старшого наукового працівника Інституту історії і теорії архітектури. У грудні 1957 року на базі АА УРСР була створена Академія будівництва і архітектури. В. Заболотний, що очолював відділ вивчення народної творчості та історії українського мистецтва, залучив його на посаду керівника сектора народної творчості. Відділ широко розгорнув науково-дослідницьку діяльність, в якій Петро Григорович відіграв важливу роль. Він був душею колективу авторів солідного видання «Українське народне мистецтво», де є його розділ «Різьблення і художній метал» (К., 1962).

Вагомий його доробок і в шеститомній «Історії українського мистецтва» (К., 1966-1970, Державна премія України ім. Т. Г. Шевченка). Тут його перу належать розділи: «Дерев'яна архітектура XVI-XVIII ст.», «Народна архітектура XVII-початку XX ст.» і «Декоративно-ужиткове мистецтво 1917-1941 рр.». Одночасно очолював редколегію 3-го тому на стадії рукопису і був членом Головної редакційної колегії всього видання на стадії підготовки його до друку в «УРЕ».

В. Заболотний в своїй науковій діяльності часто радився з Петром Григоровичем, разом з ним планував роботу відділу, де крім згаданих творів, передбачалося ще більш глибоке дослідження здобутків вітчизняного мистецтва і архітектури. Але планування було марним. Наприкінці 1964 року, за рішенням союзного уряду, Академія будівництва і архітектури була розформована, а П. Юрченко переведений до Інституту теорії та історії архітектури на посаду старшого наукового співробітника. В Інституті тоді працювали над чотиритомною «Історією архітектури Української РСР». Та місця в авторському колективі для Петра Григоровича «не знайшлося». Але йому не хотілося підключатися до цієї роботи, бо керував нею директор

інституту, який не мав хисту і негативно ставився до вітчизняної архітектури середньовіччя. До речі, роботу виконували неохоче і дуже повільно. З року на рік, а в 1987 році зовсім припинили. Незакінчений авторський рукопис уже близько десяти років лежить в архіві Інституту.

На щастя, Московський НДІТІА залучив КиївНДІТІА до створення дванадцятитомної «Всеобщей истории архитектуры» ("ВИА", М., 1970-1975). Петро Григорович написав «Архитектура 20—30-х років XVIII ст.» до розділу «Архитектура України» 6-го тому. Тут, і в матеріалах інших авторів, яскраво висвітлені самобутність і високий художній рівень української архітектури, зокрема періоду її розквіту. Завдяки цьому, вона посіла гідне місце у Всесвітній історії архітектури. Це підтверджує енциклопедія «Искусство стран и народов мира» (т. 4, М., 1978), але тут «забули» згадати дослідження П. Юрченка. Крім участі в створенні «ВИА», Петро Григорович готував до друку свої рукописи минулого часу та, як і раніше, виступав у пресі. В роки роботи у КиївНДІТІА вийшли з друку його книги: «Пластика в современной архитектуре» (К., 1965), «Народне мистецтво» (К., 1967), «Архитектурні деталі цивільних будинків» (К., 1968). Одночасно опубліковані його статті: «Подготовка народных мастеров прикладного и декоративного искусства» ("Строительство и архитектура". К., 1966), «Софія Київська» ("Народна творчість та етнографія". К., 1968), «Видатна пам'ятка народного мистецтва» (в зб: «Українське мистецтвознавство», К., 1969) та ін.

В його архіві, що поповнювався і в цей час, були рукописи неопублікованих його праць: «Нотатки про архітектуру західних областей України» (1949), «Українська народна різьба по дереву» (1950). Знаходилися там цінні данні з державних архівів, фотографії і креслення багатьох творів народних майстрів і пам'яток монументальної архітектури. Кажу були тому, що весь цей безцінний науковий матеріал, на превеликий жаль, не зберігся. Але в КиївНДІТІА збереглися його наукові звіти про роботу в експедиціях. Діяльність П. Юрченка в КиївНДІТІА є своєрідним акордом його багаторічної, вельми плідної наукової праці.

23 червня 1972 року він помер від інсульту. Тернистим був його науковий шлях, багато сил фізичних і духовних довелося витратити на подолання різних перешкод. Він пережив голодомор 1930-х років, вижив у тяжких умовах воєнних і перших повоєнних років, витримав велику нервову напругу і стреси від безпідставної недовіри й зневаги, трагедії з улюбленою дочкою. Все це, а також надзвичайно велике навантаження науковою роботою, проектуванням і викладанням, негативно позначилось на здоров'ї П. Юрченка, обумовило його передчасну смерть. Поховали Петра Григоровича на Байковому цвинтарі в Києві, поблизу церкви. Провели його в останню путь родичі й співробітники, друзі й соратники. Багато було добрих і теплих слів на його адресу (не чути було лише згаданого вище директора КиївНДІТІА, бо поїхав на свою дачу). Мовчки засипали труну, приробили табличку з написом, що похований Юрченко Петро Григорович, і розійшлися. Ця ж табличка ще й досі там, бо нікому поставити хоча б простий надгробок (не під силу ні його старенькому братові Павлу Григоровичу, ні його онуці Катерині, а інших родичів немає). Установи ж, де працював Петро Григорович та Спілка архітекторів України не наважилися поставити пам'ятник визначному діячеві української культури.

Життя Петро Григорович прожив нелегке. Його науковий доробок збагатив скарбницю української культури, висвітлив багатства національно-своєрідної української архітектурної спадщини і народного мистецтва, саме цим він заслужив низький наш уклін, нашу любов і глибоку шану.

Георгій ЛЕБЕДЕВ

Київ

¹ Див: Лебедев Г. О. Пошуки нових форм в українській архітектурі 20-х — поч. 30-х років ХХ ст. // В зб: Українське мистецтвознавство. — К., 1974.

² Див: Особиста справа П. Г. Юрченка. Архів відділу кадрів КиївНДІТІА.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же.